

IN 'T HART VAN KENNEMERLAND

DOOR

F. W. VAN EEDEN.

Cette campagne de Harlem était faite pour plaire à Ruysdael. Le bois séculaire qui touche aux portes de la ville, la longue chaîne des dunes qui le bordent et la plage à laquelle elles aboutissent, présentent au paysagiste une succession de ressources pittoresques, dont peu de contrées offrent l'équivalent.

EMILE MICHEL.

Revue des deux Mondes, 1 Mars 1882.

De korte spoortocht van Haarlem naar Zandvoort is wel geschikt om den vreemdeling een denkbeeld te geven van de natuur der Hollandsche duinen. Wellicht heeft hij, uit het waggonraampje ziende, verlangd nader kennis te maken met dit eigenaardig landschap, met die onafzienbare golvende bruin en groen bemoste heuvelreeksen en de jeugdige boschjes, die zij achter haar glooiende ruggen half verbergen.

Eenige minuten voorbij het station Overveen breekt het duin plotseling af en zien we links een groen valleitje, door een kronkelende vaart doorsneden en met hoog geboomte in 't verschieft. Dat is de zanderij achter Elswout, een breede uitgraving in de duinen, begonnen in 't begin dezer eeuw en voortgezet tot heden. Door die uitgraving zijn massa's zand naar Haarlem en Amsterdam verplaatst tot demping van grachten en ophooging en verbetering van drasse gronden, en is een vruchtbaar moesland door de eigenaars aangewonnen.

Sedert mijn eerste jeugd heb ik als oud-Haarlemmer die zanderij

allengs zien voortschrijden, langzaam het duin doorborend, tot zij eindelijk gekomen is tot een lage duinpartij en nu waarschijnlijk niet verder zal worden uitgebreid.

Die zanderij is een leerzaam plekje voor den natuurvriend. Hij kan daar geologie en botanie bestudeeren; hij kan daar zien hoe diep onder de duinen een voormalig zeestrand ligt, kenbaar aan het blauw-witte zand, en hoe ook later de zee tijdelijk landwaarts instroomde, tot zij door de opstuivende duinen werd gestuit.

Op de mat-gele helling zien wij ter wederzijde een dikke zwarte laag veen overal op gelijke hoogte boven den beganen grond. Dat is een moerasveen, een dikke korst van vergane plantendeelen en boomstammen, die eenmaal in een breede stille duinvallei hebben gegroeid. Breede bonken moerasgrond met de dikke pruiken van een rietgras (*Carex paniculata*) zijn uit die korst voor den dag gekomen. In de dikke stukken boomstam herkennen wij duidelijk elzen, wilgen, beuken en eiken, tamelijk zwaar, een bewijs dat hier een eeuwenoud moerasbosch gestaan heeft, want de boomen groeien hier langzaam. In het voormalig zeestrand en deze veenlaag zien we een fragment van bodemvorming dat vele eeuwen omvat.

Ik heb ook nauwkeurig nagegaan welke wilde planten op dit merkwaardig plekje zijn verschenen en niet minder dan 134 soorten daar gevonden. Reeds op zichzelf is die zanderij-flora de moeite van een nadere beschouwing wel waard. Natuurlijk vinden we daar de algemeene en alledaagsche planten, die de gewone wegen voor den botanicus zoo vervelend maken: het grauw, het janhagel van het plantenrijk, zooals weegbree, varkensgras, herderstasch, witte ganzevoet, hondsdrif, doovenetel, brandnetel, roode en witte klaver, beemdgras, wit struisgras, kropaar, boterbloem, raygras, klein geranium, duizendblad. Maar ook edeler vormen, die den vunzigen walm der voorbijtrekkende menschheid schuwen, de groote witte avondkoekoeksbloem, het moeras-torkruid, de watermunt, de smeewortel met zijn sierlijk hangende paarsche of witte bloemtrossen, de witgekrante wolfspoot, de rooskleurige zandwikke, de heggewinde met haar groote witte trompetbloemen, de hennepnetel met zijn uitgespreide takken en stekelige bloemkransen, de gele vetbladige muurpeper, de gele wouw, en het fijnbladige sofiekruid. Langs het water het moeras-torrekruid, het violet-arige ijzerhard, het hooge welige flets-roode boelkenskruid, het vergeet-mij-niet, de gele alant, de breed- en spits-gebladerde groote waterzuring en het kleine hoefblad.

Twee planten herinneren aan de zee: de zulte of lamsooren wier violetblauwe bloemtrossen op aangeslibde kleigronden zoo talrijk zijn dat deze in de verte een-en-al blauw zien, en het loogkruid, donkergroen en met stekels in plaats van bladen.

Ook vreemde zwervers komen hier aan: het kroesbladig dessertblad, uit Zuid-Europa, dat vooral op mesthoopen en ruigten post vat, en de lichtgeel bloeiende *Sisymbrium pannonicum*, die wel iets op mosterd lijkt maar hooger groeit en fijner van blad is. Deze plant en de in houding overeenkomende *Diplotaxis tenuifolia* zijn vooral langs de spoorwegen in ons land gekomen. Zoo komen telkens nieuwe immigranten onze Nederlandsche Flora verrijken, en wij hebben werk genoeg om die veranderingen onophoudelijk na te gaan.

Niet alleen de spoorwegen, maar alle los- en ladingsplaatsen van koopwaren aan havens en stations zijn uitgangspunten van zulke nieuwe aankomelingen. Het Pothoofd te Deventer heeft bij deze immigratie een groote rol gespeeld. Van de jaren 1876 tot 1886 zijn daar niet minder dan 83 nieuwe planten gevonden, waarvan sommige zich gaandeweg verder in het land hebben verspreid.

Het geboomte is hier vertegenwoordigd door den kruipwilg, den ruigen en den bindwilg, den Canada-popel, de vlier en de els. Elzen slaan meest op langs de oevers van de vaart en behooren zeer zeker tot den oorspronkelijken plantengroei dezer streek. De Canada-popel is hier ook algemeen, en ik zou hem zelfs voor oorspronkelijk houden, als hij hier niet louter in mannelijke exemplaren voorkwam. Toch houd ik hem niet voor afkomstig uit Canada, omdat dit door de beschrijvers der Canadeesche flora niet is bevestigd.

De zanderij vormt een passenden ingang tot het duingebied; zij eindigt in een hollen weg, die ons uit het rijk van den altijd plantenden en etenden mensch leidt in het vrije natuurlandschap, waar zijn gemoed zich uitspreidt en hij voor een wjl zijn treurig ikje vergeet.

We komen eerst op een boomrijken gullen zandweg, die ons rechts brengt naar Middenduin, de woning waar voor honderd jaar een middenpunt was van den ijverigen arbeid der duinverbeterende Haarlemmers. Die arbeid heeft den ondernemers weinig voordeel geleverd, maar toch het gevolg gehad dat dit gedeelte der duinen boschrijker en meer bouwbaar is geworden en dat de schilderachtige duinnatuur hier tot haar schoonsten bloei is gekomen.

Weerzijds van het slingerend pad zien wij twee vormen van het plantengeslacht, dat ook in het gewone leven althans symbolisch niet

onbekend is: de alsem. Rechts groeit de gewone (*Artemisia vulgaris*), links de veld-alsem (*A. campestris*). De eerste heeft breedere, boven groene, onder witte bladen, de andere zeer smalle fijn verdeelde bladen. De eerste is algemeen op ruige plaatsen en langs de wegen; de tweede is preutscher en alleen op meer afgelegen woeste en zandige plaatsen te zien. Twee karakters, zooals ze bij den mensch ook wel in één geslacht kunnen voorkomen. Maar beide hebben, afgezonderd van de vormverschillen, de bittere eigenschap gemeen.

Dicht bij Middenduin liggen een paar aardappelvelden, waarop nog voor eenige jaren verschillende vreemde aankomelingen gevonden werden: de reeds genoemde *Sisymbrium pannonicum*, verder eene soort van kamille uit Oostenrijk (*Anthemis austriaca*), de *Lepidium perfoliatum* of veldkers met doorwassen bladen, een lief plantje, welks onderste bladen schijfvormig den stengel omvatten, terwijl de bovenste sierlijk fijn verdeeld zijn, en het stekelzaad, met ruwe bladen en kleine hemelsblauwe bloempjes. Op de begroeide duinrandjes vond ik de zeisvormige rupsklaver, met talrijke goudgele bloemen, een zwerfeling, die nooit lang op dezelfde plaats blijft.

Maar al die schoone vreemdelingen zijn daar verdwenen; waarschijnlijk hinderde haar het gegrave en geloep in de zanderij.

Aan de overzijde van den spoorweg, even voorbij het voetpad naar het Kolkje, groeien hooge helmplanten op de helling. Breede bossen van smalle lichtgroene, spoedig ineengerolde bladen en sierlijk wiegende hooge bloemaren. In die bloemaren is verschil. Sommige zijn stijf, lichtgeel, strooachtig, andere lossere en glanzig bruin, andere nog lossere en fijn verdeeld met wit-pluizige bloempjes. Hier zien wij dus vormen, die in elkaar schijnen over te gaan. Die met de stijve strooachtige bloemaren is de gewone helm (*Psamma arenaria*) die voor de officiële duinbeplanting dient en verreweg het meest algemeen is. Die met de donkergekleurde lossere pluim is de Oostzeehelm (*P. baltica*); en die met de fijn verdeelde wollige pluimen is het duinriet (*Calamagrostis Epigeios*).

De Oostzeehelm onderscheidt zich van de gewone helm door minder stijve, meer verdeelde bloemaren en de langere haartjes die de bloem omgeven. Zij houdt het midden tusschen de gewone helm en het duinriet (*Calamagrostis*).

De Oostzeehelm groeit in ons land alleen in de noordelijke kuststreken en is in Noord-Duitschland meer algemeen. Zij is een noordelijke plant, die zuidwaarts niet veel verder dan Zuid-Holland

voorkomt. Zoo zijn er meer planten aan het noorden eigen, en die dus niet van zuidelijker streken daarheen kunnen overgevoerd zijn.

Er zijn planten, wier gebied slechts eene kleine oppervlakte beslaat, andere die over de geheele aarde zijn verspreid. Tot de eerste behooren vooral de Alpenplantjes, de Oostzeehelm, de aspersie-soorten, die aan ziltige vlakten en kustlanden zijn gebonden; tot de tweede de zwerfende onkruiden, die den mensch overal volgen: de weegbree, het varkensgras, de ganzevoet, de brandnetel.

Hoe die wereldburgers zich verspreiden ziet ge duidelijk als gé op gindschen leegen duinakker rondwandelt tusschen de uitgebloeide grijsachtige stengels van de hondstong (*Cynoglossum officinale*). In een oogenblik zit ge van onderen vol met de schijfronde haakstekelige vruchtjes, die gij slechts met groot geduld één voor één kunt verwijderen; een aangenaam tijdverdrijf als ge straks op een bemost heuveltje uitrust.

De hondstong is anders geen gemeene plant; zij groeit lang niet allerwege; zij is alleen maar wat reislustig en gebruikt uwe kleederen graag als middel van vervoer.

Bij Middenduin liggen rechts verscheidene smalle wegen die tusschen jong hout midden in de duinen voeren, in een breede vallei van zuid tot noord, evenwijdig aan de zee, tusschen de hogere duinreeksen, achter Bloemendaal, Santpoort en Velsen. Wij kiezen een dezer wegen, die aan 't begin gekenmerkt is door een grooten steen met een roode verfstreep er op. Ik noem hem den Keizerinneweg, omdat de Keizerin van Oostenrijk, toen zij een jaar of wat geleden te Zandvoort kwam, gewoonlijk over dezen weg te paard van Santpoort naar Zandvoort reed.

Ik ken geen weg in Haarlems omstreken, die het echte Hollandsche duinkarakter en de afwisselende tooneelen dier heerlijke, vrije natuur beter te zien geeft dan de Keizerinneweg.

De weg is gul met diepe sporen van de aardappelenwagens en mestkarren. Wij loopen dus zoo veel mogelijk op de harde grazige bermpjes. Ter wederzijden glooiende aardappelvelden, omsloten door hakhout en afwisselend met wilde boschjes. Meestal witte berkenstammen met hoog gras op den bodem; hier en daar een sneeuwbal met zijn witte bloemtrossen, en aan de randen veel ligusters met hun mirt-achtige blaadjes, witte bloemen en zwarte bessen.

In Mei-Juni bloeien hier rechts en links overal de witte duinrozen, wier hemelsche geur ik in de fijnste producten der reukwerkkunst

nog niet heb geëvenaard gevonden. De geur der duinrozen is zinnelijk, nu ja, maar fijner en edeler dan andere geuren. Hij doet ons een oogenblik droomen dat er geen afscheiding is tusschen de werkelijke natuur en de ideale natuur der wijsgeeren, en dat in ons zwaarmoedig bestaan de kiem ligt van een leven, oneindig ruimer, vrijer en meer omvattend. Daarom moet de duinrozengeur weldadig werken op allen, die door de bekrompen omgeving van huis, kamer, stad of beroep worden benauwd.

Mooier van kleur, maar minder welriekend zijn de roode wilde rozen, de oude eglantieren, die ook talrijk, maar meer verspreid en meer alleenstaande in deze streken groeien. Hebt gij ooit in een stil en afgelegen hoekje, tusschen beschermende groene duinen, de roode eglantier en de witte liguster vriendschappelijk door elkander groeiend en bloeiend gezien? Hebt gij toen begrepen dat er nog een andere schoonheid is, dan die op de schoolbanken uit boekjes wordt geleerd? Mij is het altijd, als ik zoo'n tafereeltje zie, alsof ik een oogenblik naar buiten kijk uit het raampje eener sombere gevangenis. Maar die gevangenis, het dagelijksche leven met al zijn beperktheid, is velen zoo gewoon geworden, dat zij er gansch en al inzitten en van hunne moeder natuur niets meer begrijpen.

Weinig schilders hebben zich aan de duinen gewaagd. De meesten zochten hun stof in de hei of op de bergen, — maar de duin-natuur is te jeugdig, te wild, de kleur van het zand zelfs is bezwaarlijk op het doek weer te geven.

Jammer dat de duinen zoo droog zijn geworden. Het dal dat we nu doorwandelen, had voorheen nog vrij groote waterplassen en kreeg toen van eenige jeugdige plantenziekers den weidschen naam van Pentamaria. Thans is er niets meer van die meertjes over. Hier en daar wijst een takkebos aan een staak de nabijheid aan van een kuil met duinwater. De duinwaterleiding is zeker een weldaad voor de hoofdstad, maar zij zou minder nadeelig voor de duinen zijn als deze meer met bosch werden beplant. Bosch haalt water aan; bosch voedt bronnen en beeken, dus ook de kanalen die nu vaak te schraal van water zijn voorzien. Maar ik bedoel geen uitsluitend dennebosch. Met wat inspanning kan men wel dennen op de duinen laten groeien; maar zij groeien te langzaam, blijven klein en kreupelig en leveren zelden bruikbare stammen. De zuidwestewind is in ons duin vooral hinderlijk voor den groei van dennen en deze tieren hier niet zoo goed als op de heiden van Gelderland en de oostelijke streken des

lands. Maar bovendien zouden groote dennebosschen op de duinen het jachtterrein bederven, daar zij al het onderhout doen verdwijnen, dat vooral voor de patrijzen, 't beste duinwild, noodzakelijk is.

En als ik hier als verdediger van het fel bestookte jachtbedrijf optreed, vrees ik geen schimp. Want in het duin is de jacht eigenaardig tehuis. Zij is daar niemand hinderlijk en levert met den aardappelbouw de voornaamste opbrengst van den grond. De duinbezitter zou dwaas doen zijn gebied geheel in dennebosch te veranderen, want dan zou hij de thans niet onbelangrijke renten van dit gebied aan eene onzekere toekomst opofferen; maar hij zou zeer verstandig handelen met de ongebruikte en thans alleen door helm beschutte hoogten met popel, wilg, berk, eik, kurkiep, eschdoorn en vele andere houtsoorten te beplanten, die uit zich zelf in het duin opslaan en flinke boschjes vormen.

Ons pad slingert tusschen groen bemoste heuveltjes, die uitlokken om even te rusten; tusschen woeste berkenboschjes met hun slanke witte stammen, afgewisseld door de grijze en ratelpopels en de breed uitstoelende eiken; nu en dan een eenzame den, vriendelijk beschermend oprijzend boven het lichte groen der loofboomen. De boomen groeien woest dooreen; somtijds liggen ze half of geheel omgevallen. De eiken groeien hier niet tot boomen op. Meest zijn het breed uitgesteelde heesters. De groene en bruine heuvels in ongelijke hoogte tot op verren afstand achter elkaar, geven iets bewegelijks aan het landschap en nemen de zwaarmoedige onrust weg, die de diepe stilte hier anders zou te weeg brengen. Zelden ziet men hier menschen; alleen in den tijd van aardappelplanten en rooien. Vogels zijn hier genoeg: in de lente zijn de boschjes vol nachtegalen; in den zomer hoort men meest het klagend geroep der wulpen, in 't najaar het snorrend opvliegen der patrijzen en fazanten.

In deze streek vond ik in 1887 op zijde van den weg onder doornige struiken een voor Nederland zeldzame plant, de gestreepte vlasleeuwenbek (*Linaria striata*), een tener kruid met fraai wit en violet gestreepte bloemen. Die plant is in Midden- en Zuid-Europa thuis en in ons land vroeger alleen in Limburg gevonden. Misschien is zij toevallig door zaad overgeplant; maar ik vond haar ook de volgende jaren steeds op dezelfde plaats; een bewijs dat zij ons klimaat verdraagt en »ingeburgerd'' kan worden.

Hoe dikwijls ik ook onze duinen heb doorwandeld, toch vond ik

daar nu en dan planten, die ik nooit te voren in ons land gevonden heb, ja die nieuw zijn voor de Europeesche flora.

Zoo heb ik in den zomer van 1887 bij Katwijk, aan den rand van een akkertje in het duin, een prachtige vertakte blauwe *Orobanche* gevonden, die nog niet beschreven was en naar de vindplaats, niet ver van den voormaligen Rijnmond, door mij *O. Rhenana* is genoemd. Maar vooral onder de Cryptogamen is er in 't duin nog veel te ontdekken, en van de grootere Fungi komen jaarlijks eenige voor deze streken nieuwe op mijn lijstje. Alleen op de buitenplaats Wildhoef te Bloemendaal vond ik drie zeldzame soorten van het merkwaardige geslacht *Geaster* (aardster), waarvan eene soort (*G. mammosus*) tot dusver slechts in de vorige eeuw in Engeland, eene andere (*G. Cesatii*) alleen in noordelijk Italië, een derde (*G. triplex*) alleen op den berg Pangerango op Java gevonden was.

Rechts van ons zien wij in de verte een hoogen duinzoom, geheel met bosch bedekt. Daar liggen de bosschen der Bloemendaalsche buitenplaatsen: Lindenheuvel, Duinendaal, Jachtlust, Duinenberg. Om daar te komen moeten wij eerst eenige lagere duinreeksen overtrekken tot wij eindelijk een zachtglooiende, zeer breede en hooge helling bereiken. Op het hoogste punt van die helling hebben we een wijd panorama. Westwaarts de groene duinvlakte met afwisselende boschjes; daarachter kale geelwitte, alleen met helm begroeide zandkoppen, en achter deze hier en daar het blauwe, zonnig blinkende zeevlak, veelal met rookende stoomschepen gestoffeerd. Oostwaarts een onafzienbaar bosch, waartusschen landhuizen en kleine woningen; daarachter weilanden; dan de stad Haarlem door den breeden St. Bavo beheerscht; meer noordwaarts Spaarndam, Beverwijk, de bosschen van Brederode, Santpoort en Velsen. Is de lucht helder, dan aan den horizont de groene vlakten van Haarlemmermeer, de torens van Amsterdam en de molens der Zaanstreek.

Ik heb in andere landen ook mooie vergezichten gezien, maar in de bergachtige streken is die aardige tegenstelling niet, die ons vlakke landje met zijn duinen maakt, en nergens vond ik het jeugdige karakter der duinen weër. Overal elders grauwe, bruine, vale tinten, schril afgewisseld door witte steden: iets versletens, iets historisch, klassieks, — maar niet die eeuwige, naiëve jeugd van de Hollandsche duinen.

Ook 's winters is die natuur liefelijk. Als een ijzige mist op de duinen neerslaat tot witte rijp en alle takjes van het heesterachtig

geboomte met een wit randje zijn versierd, als het mos en de helm op den bodem zelfs met witte randjes prijken, en alle boschjes van de breede vallei als van filigraanzilver zijn, en als dan de opkomende zon dat zilver rood kleurt, dan viert het duin zijn winterfeest.

In zulk eene natuur moet zich de ware kunstzin ontwikkelen, dat wil zeggen, de kunst als hartstocht, als eigenschap, niet als aangeplakt verguldsel uit vreemde doozen. De Hollanders beproeven het maar, om terugkeerende van de Alpen en de Pyreneeën, van de grootsche natuur van Noorwegen of uit het zonnige Italië, in eigen land toch het beste te vinden. Zulk een Hollander was Ruysdael. En niet in zijn watervallen en rotspartijen was Ruysdael het grootst, maar in zijn Hollandsche duingezichten.

Het jeugdig karakter van het duinlandschap wordt vooral veroorzaakt door de heesterachtige, zelden hoogstammige boomen. De berken met hunne witte knoestig gebogen stammen vormen den grondtoon. Hun wazige kruinen, zelden hooger dan 16 voet, steken zacht af bij de blauwe lucht. Tusschen de berken groeien meer heesterachtig de eiken, popels en eschdoorns, en meer afzonderlijk de haagdoorn, de vogelkers, de lijsterbes en de sneeuwbal. De ligusters en duindoorns vormen het onderhout. Dit onderhout maakt soms den rand der boschjes moeilijk te doordringen.

Sommige berkenboschjes zijn echter niet zoo dicht, of men kan er in rond loopen. Op warme dagen is hier een aangename schaduw. Boven ons een doorzichtig gewelf van fijne takjes, op den bodem fijn gras, waartusschen de breede glimmende bladen van een Orchidee (*Listera ovata*) of zeldzamer de lange spitse bladen van de adderstong (*Ophioglossum*).

Het duinpad verdwijnt hier en daar onder gras en mos; alleen aan de flauwe wagensporen is het te herkennen, ook nu en dan aan de roode verfstreken op de boomstammetjes, een herinnering aan de tochten der Keizerin van Oostenrijk. De weg wijkt westwaarts af en leidt ons rondom kale duinen in een groote vallei met vele boschjes, die door den wind den zonderlingen vorm hebben gekregen, waarnaar ik ze de walvisschen genoemd heb.

Niet ver van hier, ongeveer een kwartier westwaarts, ligt in een kring van hooge vale duinen een vallei, vroeger woest en met waterplassen bedekt, thans met breede slooten doorsneden en voor een groot deel met elzen en wilgen beplant. Die vallei is bekend als het voormalig exercitieveld. Haar ingang is een breede kloof tusschen

twee hooge duinen. Zij vormt een uitgestrekt eirond. De bodem tusschen de elzenboschjes is grazig en met talrijke witte bloemen der *Parnasia* bedekt. De hellingen der duinen schitteren geel en wit van het walstroo (*Galium verum* en *G. Mollugo*).

Aan de andere zijde van dit dal noordwaarts in een volgende vlakte zijn geheele duinen met liguster begroeid, kleine mirtachtige matgroene blaadjes, dichte witte bloemtrossen en in 't najaar zwarte glanzige bessen. Van deze vruchtjes met de vuurroode bessen van den sneeuwbal en de oranje duindoornvruchtjes kan men aardige vruchtenbouquetten maken.

Verder noordwaarts komen we in de duinen achter Meerenberg en de Blauwe Trappen en voorbij de denneboschjes van de thans verlatene Vinkenbaan in de Heerenduinen. In deze streek heeft de invloed der waterleiding nog niet zoo sterk geheerscht en zien wij drasse en met hoog gras bewassen vlakten. De forsche bruine bloemtrossen van de moeras-galigaan zijn hier eigenaardig en in Juli de karmozijnroode bloemen van een Orchidee (*Anacamptis pyramidalis*).

In de duinen achter Duinenberg deed ik op een heerlijken Junidag van het jaar 1877 een aangename ontdekking. De wollige sneeuwbal (*Viburnum Lantana*), die in ons land tot dusver alleen in Limburg gevonden was, vond ik daar in vrij groot aantal op een noordelijke helling. Deze heester heeft gave wollige bladen en eerst roode en daarna glanzend zwarte vruchtjes. De gewone sneeuwbal heeft drievijfspletige bladen en roode vruchtjes.

Die heester wijst misschien op een voormaligen samenhang met Engeland. Hij groeit talrijk in de tegenoverliggende kuststreken en wordt in ons land, behalve hier, alleen in Limburg in 't wild gevonden. Krachtiger en meer algemeen in onze duinstreken wordt die vroegere samenhang aangetoond door de sleutelbloem (*Primula acaulis*) die in overgroote menigte in de bosschen van Vogelenzang, het Naaldeveld en Duinendaal voorkomt; de engelsche primrose, die aan de overzijde der zee een ware volksbloem is. Verder oostwaarts dan de duinstreek groeit zij in ons vaderland niet.

Ook op geologische gronden is die voormalige samenhang met Engeland bewezen; en dat nog in een historisch tijdperk de zee tusschen Nederland en Engeland niet onafgebroken stroomde, is zoo goed als zeker. PROCOPIUS verhaalt nog in de 6de eeuw van het eiland Brittia tusschen onze kust en Brittannië, en voor ruim eene eeuw is door LEFRANCO VAN BERKHEY aangetoond dat het Huis te

Britten gelegen heeft op een bewoonde landstreek aan de overzijde van een breeden Rijnmond, die omstreeks Katwijk noordwestwaarts stroomde, ver voorbij de tegenwoordige kust. Het eiland der Bataven van de oude Romeinsche schrijvers strekte zich stellig veel verder west- en noordwestwaarts uit dan de Betuwe. Tacitus zegt duidelijk dat het lag tusschen twee groote Rijnarmen en »mare Oceanum a fronte”, en dat ook de Canninefaten op het eiland woonden, en het is niet meer te betwisten dat de Canninefaten de Kennemers waren. De noordelijkste Rijnarm moet dus geloopt hebben tusschen Kennemerland en West-Friesland.

Gelijk de Primula eigenaardig is aan Kennemerland en historische herinneringen in ons opwekt, zoo groeit ook op de Zeeuwsche duinen een plant, die aan het voorgeslacht herinnert, de *Salvia verbenaca*, met ruwe harde bladen en violetblauwe bloemaren, zeldzaam in Nederland en wier voorkomen ik aan een bijzondere oorzaak toeschrijf. Onder het Romeinsch bestuur was Zeeland een bloeiend en sterk bevolkt gewest, met veel scheepvaart en handel op Engeland. De Romeinen hadden hun invloed ook op den godsdienst doen gelden, hoewel zij anders voor de overwonnen volken niet onverdraagzaam waren. Hun invloed was dus minder dwang dan hulp. Zij gaven aan de natuurgoden en demonen onzer vaders een meer menschelijken vorm. Zij herschiepen de inheemsche plaatselijke moedergodinnen tot de Dea Nehallennia, de Dea Sandraudiga en de Dea Hludana.

Zij richtten beelden en geloftesteeenen op, zij leerden het volk ook hunne wijze van offeren. De verbena was hun een heilig kruid; de priesters bekransden zich met verbena's; de altaren werden met het ruwstugge groen bestrooid; ook de *Salvia verbenaca*, wier bladen even ruw en stevig zijn als van de verbena, had voor dit doel een gelijke waarde, en werd wellicht opzettelijk daarvoor aangekweekt. Zoo meen ik dat die voor ons land zeldzame plant hier en daar in Gelderland langs de rivieren en ook op Walcheren is gekomen.

De »Heerenduinen” achter Brederode en Velsen hebben een nog meer afgewisseld aanzien dan die van Overveen tot hier. Er zijn meer lage vlakten, geheel met hoog gras begroeid; de bodem is dikwijls oerachtig, roodbruin, drassig en mossig. In najaar en winter schitteren hier en daar waterplassen tusschen gras en mos. De gloeiend roode

kleverige hoedjes van een paddestoel (*Hygrophorus conicus*) zijn hier kenmerkend.

Noordwaarts stuit het kanaal van IJmuiden onzen weg en wij dienen de brug bij Velsen over te gaan om over het voormalig Watervliet en door de bosschen van Rooswijk en Westerhout den weg naar Wijk-aan-Zee te bereiken. Hier zien wij meer en meer de gele schermbloemen der pastinaken, die ons een vruchtbaren met veel klei gemengden grond aankondigen.

Het oude Watervliet zal ik nooit vergeten. Ik was vier jaar oud toen ik het voor 't eerst zag. Toen was daar nog een statig bosch met een ouderwetsche waterpartij aan 't eind van een breede donkere laan. 't Was in den vooravond en de tortelduiven koerden in het boomgewelf, voor mij onbereikbaar hoog. Voor een breede portiek lagen twee witte beelden, riviergoden, en droomerig zacht klaterden de waterstralen uit hunne kruiken. Ik dacht toen aan een hoogere wereld; de indruk was zoo stil, zoo rein, en de herinnering is nog als van gisteren.

Ook de beide alleenstaande, door kunst opgeworpen heuveltjes op Watervliet hadden toen voor mij iets geheimzinnigs. De zacht oprijzende grazige glooijing scheen mij een weg ten hemel. Ik heb later andere bosschen en heuvels gezien en grooter watergeruisch gehoord; maar dáár was de aanvang; dáár begon de reeks van heerlijke en weldadige landschapsbeelden, het gelukkigste en beste deel mijns levens, waarbij al het andere mij dikwijls onwezenlijk schijnt.

Watervliet is voor het grootste deel gesloopt; alleen de heuvels liggen er nog, zonnig tusschen eiken hakbosschen, en aan den voet van den hoogsten heuvel kwijnt nog het overschot van een vijver, bedekt met witte waterleliën. Het hooge bosch en de waterpartij zijn verdwenen, en al waren ze er nog, dan zouden ze voor mij niet meer zoo geheimzinnig en verheven zijn.

(*Wordt vervolgd*).